

ISSN 2029–2236 (print)
ISSN 2029–2244 (online)
SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS
SOCIAL SCIENCES STUDIES
2010, 4(8), p. 167–181.

SOCIOLOGINIO POŽIŪRIO Į TEISĘ REIKŠMĖ JURISPRUDENCIJOS RAIDAI

Vytautas Šlapkauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Teisės filosofijos ir istorijos katedra
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 697
El. paštas slapkauskas@mruni.eu

Pateikta 2010 m. gruodžio 1 d., parengta spausdinti 2010 m. gruodžio 22 d.

Anotacija. Dabartiniame jurisprudencijos raidos etape mažai dėmesio kreipiama į visuomenės ir teisės ryšį. Tačiau šis ryšys yra svarbiausias visuomenės funkcionalumo pagrindas ir aktualizuojasi globalizacijos sąlygomis.

Sociologinis požiūris į teisę – tai visuomenės, jos socialinių grupių ir pavienių individų požiūris į socialinių santykių teisinį reguliavimą, teisės, įstatymų leidėjo ir teismų socialinį vaidmenį. Skiriami trys sociologinio požiūrio į teisę tipai: 1) klasikinis sociologinis požiūris, būdingas tradicinei visuomenei; 2) modernusis sociologinis požiūris, būdingas pramoninės civilizacijos visuomenei; 3) po modernusis sociologinis požiūris, kuris klostosi maksimalios subjektyvios gerovės siekimo pagrindu. Sociologinio požiūrio į teisę tipus sieja tas pats tikslas – socialinės tvarkos kūrimas. Socialinė tvarka, be kurios atsiradimo ir raidos individai negali susiburti į bendruomenę, yra bet kurios visuomenės atributas. Klasikinis sociologinis požiūris į teisę susiformuoja, kai valstybės kuriama teisėtvara vis labiau tolsta nuo papročiais grindžiamos teisėtvaros.

Straipsnyje išnagrinėti visi sociologinio požiūrio į teisę tipai ir jų reikšmė teisės mokslo raidai. Sociologinio požiūrio į teisę tyrimo pagrindu demokratinėje visuomenėje buvo sukurta teisės sociologija kaip mokslinė disciplina ir teisės kaip socialinės kaitos įrankio samprata. Globalizacijos sąlygomis silpsta nacionalinės valstybės politinė galia ir stiprėja skirtingų individų grupių poveikis viešosios tvarkos funkcionavimui ir pasitikėjimui teise. Sąvei-

kaujant šių subjektų galioms gali susiklostyti visiškai nepageidautini socialiniai reiškiniai – anarchinio pobūdžio viešoji tvarka ir socialinės struktūros disociacija. Siekiant išvengti tokio proceso, tolesnė jurisprudencijos raida turėtų būti glaudžiai susijusi su po moderniojo sociologinio požiūrio į teisę ir su juo susijusios teisinės praktikos tyrimais ir gautų duomenų interpretavimu.

Reikšminiai žodžiai: sociologinis požiūris į teisę, jurisprudencija, demokratija, modernusis politinis mąstymas, globalizacija.

Įvadas

Jurisprudencijos objekto išplėtimas teisės sociologijos priemonėmis Vakarų teisės moksle nėra problema, nes XX a. jurisprudencijos plėtra grindžiama abejonių nekeliančia metodologine nuostata, kad „abu požiūriai į teisę, išorinis [arba sociologinis] ir vidinis [arba grynai teisinis], yra esminiai, ir kiekvienas privalo aprėpti kitą arba atsižvelgti į jį“¹. Tačiau šiuolaikinėje lietuviškoje jurisprudencijoje sociologinio požiūrio į teisę arba nėra, arba tik epizodiškai juo remiamasi. Todėl kyla būtinybė lietuviškai jurisprudencijai plačiau atskleisti sociologinio požiūrio į teisę vaidmenį, kurį Vakarų jurisprudencija pradėjo išsamoninti prieš šimtą metų – konstitucinės demokratijos kūrimo procese.

XX a. Vakarų visuomenių teisininkų darbuose išsivyravo požiūris, kad teisės veikimo pagrindu galima formuoti visuomenę. Bet šį teisės gebėjimą kai kurie autoriai, pavyzdžiui, R. Poundas (1917), D. J. Danelski (1974), A. Alotas (1980), pagrįstai yra linkę matyti griežtai apribotą. Neatsitiktinai D. J. Danelski ragina socialinių ir teisinių mokslų atstovus nagrinėti teisės veikimo etines ribas. Baigdamas studiją apie „teisės ribas“, A. Alotas rašo „kad įstatymai yra dažnai neefektyvūs, pasmerkti pajuokai beveik nuo gimimo, pasmerkti dėl per didelių įstatymų leidėjų ambicijų ir būtinų reikalavimų efektyviam įstatymui nesilaikymo“². Vienas tokių reikalavimų yra sociologinio požiūrio į teisę tyrimas ir juo rėmimasis teisėkūroje.

Šio tyrimo tikslas – atskleisti sociologinį požiūrį į teisę ir jo reikšmę jurisprudencijos raidai. Tyrimas grindžiamas socialinės-teisinės tikrovės raidos filosofinės analizės metodu.

1. Klasikinis sociologinis požiūris į teisę

Sociologinio požiūrio į teisę apibrėžtis. Sociologinis požiūris į teisę – tai visuomenės, jos socialinių grupių ir pavienių individų požiūris į socialinių santykių teisinį reguliavimą, teisės, įstatymų leidėjo ir teismų socialinį vaidmenį. Remiantis R. Ingleharto grupės atliktais pasaulio gyventojų vertybinių orientacijų tyrimo rezultatais³ gali-

1 Dworkin, R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 26.

2 Cotterrell, R. *Teisės sociologija. Įvadas*. Kaunas: Dangerta, 1997, p. 72.

3 Inglehart, R. Postmodern: menjashiesja cennostu i izmenjashiesja obshestva [Inglehart, R. Postmodern:

ma skirti tris sociologinio požiūrio į teisę tipus: 1) klasikinių sociologinių požiūrių į teisę, būdingą tradicinei visuomenei; 2) modernųjų požiūrių, būdingą pramoninės civilizacijos visuomenei; 3) po modernųjų, arba vartotojišką, požiūrį, kuris klostosi maksimalios subjektyvios gerovės siekimo pagrindu. Sociologinio požiūrio į teisę tipus sieja tas pats tikslas – socialinės tvarkos kūrimas. Socialinė tvarka, be kurios atsiradimo ir raidos individai negali susiburti į bendruomenę, yra kiekvienos visuomenės atributas. Klasikiniu požiūriu, ji funkcionuoja trimis būdais (formomis) – moraliniu, religiniu ir teisiniu.

Bendriausiu požiūriu socialinę tvarką suprantame kaip neišvengiamą bei nenutrūkstantį žmogaus kūrybą ir egzistuojančią tik kaip žmogaus veiklos kūrinių. Bet ar visada ši žmogiškoji kūryba turi išankstinį tikslą, ar socialinė tvarka kuriama sąmoningai? B. de Mandeville'is pirmasis savo knygoje „Pasakėčia apie bites“ aptarė paradoksą, jog „asmeninės ydos“, tokios kaip savanaudiškumas, galėtų duoti visai bendruomenei „visuomeninės naudos“. Jis pažymėjo, kad individų, kurie veikia turėdami skirtingus motyvus, suma sukuria komercinę visuomenę, nors nė vienas jų neturėjo tokio ketinimo. Šią idėją, kad žmogiškų institucijų raida sukuria individams galimybes teikti paslaugas vieni kitiems, net jei jų motyvai ir atrodo egoistiški, vėliau plėtojo škotų Apšvietos filosofai⁴. Būtent vienas iš jų – A. Fergusonas – pabrėžė, kad „tautos atsitiktinai atranda (*stumble upon*) institucijas, kurios išties yra žmogaus veiklos rezultatas, bet nėra žmogaus sumanymo padarinys“⁵.

Dviejų reiškinių kategorijų – „žmogiškojo veiksmo rezultato, kuris nėra žmogaus sumanymo padarinys“ ir „žmogiškojo sumanymo rezultato“ – skirtumas Friedrichui A. Hayekui davė pagrindą apmąstyti save kuriančias sistemas ir skirti dvi socialinės tvarkos atmainas: a) savaimę (spontaniškai) susiformavusią socialinę tvarką (lyg ji būtų susiklosčiusi iš vidaus be iš ankstinio tikslo) ir b) konkrečių žmonių sukurtą, nustatytą socialinę tvarką (lyg ji būtų sukurta sąmoningai iš išorės)⁶. Fr. A. Hayekas įtikinamai atskleidžia, kad nors spontaninė tvarka ir organizacijos sukurta tvarka visada koegzistuoja, bet vis dėlto neįmanoma šių dviejų tvarkos principų derinti kaip patinka, nes apibrėždami abiejų rūšių tvarką turime kliautis skirtingo pobūdžio taisyklėmis. Taisyklės, reguliuojančios veiklą organizacijoje, pasižymi tuo, jog jos skirtos nurodytiems tikslams vykdyti. Spontaninę tvarką išreiškiančios taisyklės, priešingai, turi nepriklausyti nuo tikslų ir vienodai galioti visiems nariams arba bent jau individualiai neįvardytoms jų grupėms arba klasėms. Tai reiškia, jog bendrosios teisinės taisyklės, kuriomis grindžiama spontaninė tvarka, yra orientuotos į abstrakčią tvarką, kurios specifinis turinys nėra žinomas arba numanomas; o įsakai ir taisyklės, kuriais valdoma organizacija, tarnauja konkrečioms organizacijų vadovų tikslams. Kuo sudėtingesnė numatoma tvarka, tuo didesnę dalį individualių veiksmų lems aplinkybės, nežinomos tiems, kurie valdo visumą, tuo labiau kontrolė priklausys nuo taisyklių, o ne nuo specifinių įsakų⁷.

Changing Values and Transformation Society]. *Politticheskije issledovanija*. 1997, 4: 16.

4 Ashford, N. *Laisvos visuomenės principai*. Vilnius: Aidai, 2003, p. 108–109.

5 Ferguson, A. *An Essay on the History of Civil Society*. London, 1767, p. 187.

6 Hayek, Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 65–67.

7 *Ibid.*, p. 80–81.

XI a. pabaigoje ir XII a. pradžioje susiformavo teisės mokslas, kuris nagrinėjo teisės normas, sąvokas, sprendimus ir procedūras kaip paprotinės ir organizuotos teisėtvarkos duomenis. Tačiau tuo teisės mokslas neapsiribojo. Teisinės veiklos dalyvių sąmonė pradėjo apimti ir sisteminti šių duomenų tyrinėjimą, žinių apie šiuos duomenis visumos kaupimą ir šią žinių apie teisę visumą imta aiškinti kaip pačių teisinių duomenų dalį. Taigi, H. Bermano žodžiais tariant, „supratimas susilydė su interpretacija, o interpretacija su pritaikymu“⁸. Pavyzdžiui, Dekalogo draudimą žudyti galima būtų aiškinti kaip absoliutų socialinio gyvenimo teisinį principą, jeigu nužudymas nebūtų pateisinamas ar už jį atleista tam tikromis socialinėmis aplinkybėmis. Ši skirtis savaime yra įstatymas arba juo gali būti, ir tai teisės mokslą skiria nuo gamtos mokslų. Taigi teisinė praktika klostosi argumentų pagrindu. Šis esminis teisinės praktikos pagrindas gali būti studijuojamas dviem būdais arba dviem požiūriais – išoriniu, arba sociologiniu bei istoriniu, ir vidiniu, arba grynai teisiniu. Sociologiniu požiūriu remiamės, kai klausiamo, kodėl turime remtis šiais, o ne kitais argumentavimo modeliais esant vienoms ar kitoms socialinėms aplinkybėms. Kitas yra vidinis požiūris, kuris teikia vienus ar kitus semantinio argumentavimo modelius, siekdamas palankaus ginčo sprendimo. Taigi sociologinio požiūrio interesas yra grynai praktinis.

Klasikinio sociologinio požiūrio į teisę susiformavimas. Klasikinis sociologinis požiūris į teisę susiformuoja, kai valstybės kuriama teisėtvarka vis labiau tolsta nuo papročiais grindžiamos teisėtvarkos. Vienas pirmųjų į šią skirtį dėmesį atkreipė garsus austrų teisininkas E. Ehrlichas (1862–1922). Jis sukūrė „gyvosios teisės“ sampratą ir gyvąją teisę aiškino kaip savaime susiklosčiusios socialinės tvarkos normų sistemą. E. Ehrlichio teigimu, egzistuoja du teisinės tvarkos lygiai: pirmąjį lygį sudaro normos, kurios formuojasi teismų praktikoje (sprendimų normos); antrąjį – normos, susiklosčiusios kasdienėje žmonių veikloje. „Gyvosios teisės tyrimas ir yra tai, nuo ko reikia pradėti teisės sociologiją.“⁹

Vakarų jurisprudencijoje ilgą laiką nebuvo įsisąmonintas paprotinės teisės kaip sociologinio požiūrio į teisę vaidmuo, nors paprotinės teisės pagrindu iš tikrųjų buvo remiamasi nagrinėjant teisinę praktiką. Kitaip tariant, paprotinės teisės paplitimas komplikavo galimybes artikuliuoti paprotinę teisę kaip sociologinį požiūrį. Su paprotinės teisės vaidmens siaurėjimu sunyko sociologinis požiūris į teisę. Jurisprudencijoje įsiviešpatavo semantinis argumentavimas sprendžiant ginčus. Todėl glaustai pagrįsime paprotinės teisės kaip sociologinio požiūrio vaidmenį, kurį lemia dvi iš bendruomenės esmės kylančios aplinkybės:

1. Teisė yra kolektyvinė „valdžia“, H. Bermano žodžiais tariant, „kolektyvinės sąžinės“¹⁰ dalis, kylanti iš teisės kaip socialinės institucijos prigimties. Kolektyvinė teisė kaip socialinės institucijos galia nėra mistinis reiškinys ir šiuo metu yra išsamiai paaiškinta. Visuomenė susiklosto jos nariams paklūstant bendros arba socialinės tvarkos reikalavimams. Tik dėl to, jog individai laikosi tam tikrų bendrų socialinio elgesio tai-

8 Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 167.

9 Ehrlich, E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig, 1913, s. 405.

10 Berman, H. J., *op. cit.*, p. 112.

syklių, žmonių grupė gali gyventi tos tvarkos, kurią vadiname visuomene, sąlygomis¹¹. Tai reiškia, kad tvarka yra visuomenės kaip bendruomeninio reiškinio egzistencijos atributas: yra tik tiek visuomenės, kiek jos nariai laikosi socialinės tvarkos, kuri nebūtinai turi kilti ir nekyla vien iš sąmoningos valdžios valios. Savaiminiu būdu susiformavusią socialinę tvarką išreiškia privalomo, draudžiamo ir leistino elgesio normos, turinčios ne tik atitinkamą socialinę reikšmę, bet ir savo legitimaciją. P. Bergeris ir Th. Luckmannas pagrįstai atskleidė, kad nusistovėjusios socialinio elgesio normos suvokiamos kaip nepriklausomos nuo individų valios. Kitaip tariant, socialinio elgesio normos suvokiamos kaip tikrovė, kuri iškyla prieš individus kaip išorinis ir priverstinis faktas¹², turintis jiems galios. Tokios socialinio elgesio normos sudaro atskiras visumas, kurias vadiname socialinėmis institucijomis, pavyzdžiui, moralė kaip socialinė institucija, religija kaip socialinė institucija, teisė kaip socialinė institucija. Teisė kaip socialinė institucija yra teisių ir pareigų sistema, kuri išreiškia atitinkamos bendruomenės būtį. Nuo individų valios nepriklausoma socialinio elgesio normų galia suponuoja teisės „valdžią“. Anot A. Gehleno, socialinių institucijų „valdžia“ reguliuoja individų veiklą taip, kaip instinktai valdo gyvūnų elgesį¹³.

2. Skirtingais visuomenės socialinės raidos etapais ginčą ir teisės taikymą visada sprendavo vienokia ar kitokia bendruomenės valią išreiškianti valdžia, pavyzdžiui, šeimos susirinkimas, vadovaujamas šeimos vyriausiojo, kaimo seniūnai, genties vadai, galų gale – valstybės valdžia. Nuo pačių ankstyviausių laikų bendruomenės turėjo „įstatymų sakytojus“¹⁴ arba tradicijos sergėtojus, kurie išsakydavo senąjį įstatymą, saistantį visus dėl savo senumo. Laipsniškai vyko senųjų „įstatymų sergėtojų“ institucionalizacija, išsirutuliojusi į nepriklausomą valdžios instituciją – teisėjus.

Labai svarbu pažymėti, kas šios dvi išskirtos aplinkybės tradiciškai labai ilgai buvo glaudžiai susietos tarpusavio ryšiu: teisės „valdžią“ pripažįsta bent didžioji bendruomenės narių dauguma ir socialinė-teisinė valdžia priima ginčo sprendimus remiantis teisės „valdžios“ žinojimu. Dabartinėje komercializmo apimtoje visuomenėje šis ryšys nėra toks akivaizdus. Svarbiausia yra tai, kad rėmimasis teise kaip socialine institucija, kurios „valdžia“ saistė visuomeninio gyvenimo dalyvius, buvo svarbiausias teisinės praktikos pateisinimo pagrindas iki jurisprudencijos kaip mokslinės disciplinos susiformavimo.

Vėliau sociologinis požiūris į teisę buvo prarastas, nors jo vaidmenį ypač pabrėžė Š. Monteskiė. Įsibėgėjant kapitalizmui, ypač XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje, per labai trumpą laikotarpį pramonės plėtra, miestų augimas ir biurokratija prisidėjo prie naujų socialinių santykių, kurie radikaliai pakeitė socialinių grupių bei individų mąstyseną ir elgesį, iškilimo. Ten, kur anksčiau buvo paplitę papročiai ir Romos teisės normos, iškilo naujas – modernios teisės architektūrinis rūmas. Be teisėjų, svarbiausias teisės veikėjais tapo ir biurokratija. Biurokratijos vaidmens ryškėjimas teikė M. Vėberiui pagrindą išvelgti biurokratijos ir teisės raidos suaugimo tendenciją, ir ji akivaizdžiai pasitvirtino. Kodifikacija suteikė teisei naują, modernų pavidalą, kuris visiškai buvo

11 Hayek, Fr. A., *supra* note 6, p. 146.

12 Berger, P.; Luckmann, Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 80.

13 Berger, P. L. *Sociologija. Humanistinis požiūris*. Kaunas: UAB „Litera“, 1995, p. 90–92.

14 Berman, H. J., *supra* note 8, p. 92.

nutolęs nuo sociologinės vaizduotės. Teisinės doktrinos reikšmė susiaurėjo iki įstatymo aiškinimo, kuriam beveik nereikalingi tapo teisės istoriniai, lyginamieji arba kritiniai svarstymai, kuriais prasideda sociologija ir iš kurių kyla teisės sociologijos žavesys. Jurisprudencija orientavosi į tekstų analizę, siekiant atsakyti, kas suprantama kaip teisė. Tokia analitinė jurisprudencija buvo preciziškai atskirta nuo „etinės jurisprudencijos“, arba mokymo apie tai, kokia turi būti teisė¹⁵. Kitaip tariant, jurisprudencija buvo atskirta nuo sociologijos ir jos objektas buvo susiaurintas iki semantinio teisės nagrinėjimo.

2. Moderniojo sociologinio požiūrio į teisę susiformavimas ir jo vaidmuo plėtojant jurisprudenciją ir teisės sociologiją

Modernusis sociologinis požiūris į teisę – tai liberaliosios demokratijos visuomenės, jos socialinių grupių ir pavienių asmenų požiūris į valstybinį socialinių santykių teisinį reguliavimą, įstatymų ir teismų socialinį vaidmenį. Šio požiūrio formavimosi procesą santykinai galima skirstyti į du etapus: 1) demokratinės valstybės politinės galios kūrimo etapas, kuriame formuojamas visuomenės pasitikėjimas įstatymų leidėju, įstatymais ir teismais; 2) moderniosios teisės kaip moderniojo politinio mąstymo išraiškos įrankio sukūrimo etapas.

Jurisprudencijos sociologija kaip visuomenės pasitikėjimo demokratinės valstybės įstatymais formavimo padarinys. Nuo XIII a. ir dažniausiai Europos kontinente teisę pamažu pradėta traktuoti kaip valdovo sąmoningos ir nevaržomos valios produktą, glaudžiai susijusį su absoliučios monarchijos pakilimu. Teisės kaip valdovo sąmoningos ir nevaržomos valios koncepcija grindžiama klasikiniu sociologiniu požiūriu į teisės „valdžią“, bet pagrindinį teisėkūros subjektą – bendruomenę – pakeitė valdovas kaip suverenas. Tesės „valdžios“ suvereno transformacija buvo ilgas procesas, kuriame spontaninę teisinę raidą pakeitė tikslingas teisės normų kūrimas. Fr. A. Hayeko tyrimai atskleidė, kad „šią raidą lydėjo kitas procesas – naujoji galia nustatinėti teisingo elgesio taisykles pamažu buvo absorbuojama daug senesnės galios, kuria visada disponavo valdovai, būtent – valdymo aparato formavimo bei vadovavimo galios. Šio proceso rezultatas – abi šios galios neatsiejamai susiliejo į tai, kas pradėta laikyti viena „įstatymų leidėjo“ galia“¹⁶.

„Įstatymų leidėjo“ politinės galios koncepciją perėmė visuomenių elitas ir ji tapo demokratijos siekių pagrindu. Jaunos demokratinės valstybės politinė galia nebuvo stipri. Todėl su jos kūrimu Vakarų visuomenėse iškilo trys susieti klausimai: 1) ar teisė gali būti socialinės pažangos pagrindas? 2) ar teisėjai gali būti šios pažangos subjektai? 3) kaip užtikrinti visuomenės ir teisės ryšio stiprėjimą?

Iš viduramžių atėjo idėja, kad teisė turi padėti sukurti tam tikrą faktinę padėtį. XX a. Vakarų valstybių elitas siekė teisę paversti instrumentu, su kuriuo galėtų įgyvendinti pagrindinę Švietimo epochos idėją – konstruoti visuomenę. Vykstant pramoninės epochos

15 Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 20.

16 Hayek, Fr. A., *supra* note 6, p. 127.

plėtrai paaiškėjo, kad nepakanka vien dogmatinių žinių apie teisę, siekiant išsiaiškinti teisės prigimtį, socialinę paskirtį ir veiksmingumą. Praktiniu požiūriu teisinis pozityvizmas negalėjo numatyti teisės sistemos modifikacijos būdų, pritaikant ją prie naujų socialinių interesų ir poreikių. Neatsitiktinai R. Poundas rašė, kad „mes kviečiame į pagalbą filosofiją, etiką, politiką ir sociologiją, kad jos padėtų išspręsti tokias problemas, kurias laikėme teisės mokslo problemomis“¹⁷. Konstitucinės demokratijos plėtra Vakarų visuomenėse galėjo sėkmingai vykti tik nuolatos formuojant visuomenės pasitikėjimą įstatymų leidėju ir įstatymų įgyvendinimu. Todėl XX a. viduryje imta vis labiau pabrėžti teisinės tikrovės pažinimą taikant sociologijos metodus. Anot J. Carbonnier, „įstatymo normoms aiškinti teisininkai vis dažniau pasitelkia ir jų sukūrimo istoriją, ir jų taikymo socialinių padarinių vertinimą“¹⁸. Taigi visuomenės pasitikėjimo įstatymais formavimo politinis interesas buvo vienas pirmųjų jurisprudencijos sociologijos atsiradimo postūmių. Šis interesas buvo įgyvendintas aktyviai dalyvaujant ir teisės sociologijai.

Nagrinėjant teisėjų vaidmenį teisę taikyti kaip socialinės pažangos skatinimo įrankį, atkreiptas dėmesys į teisėjų nesutarimus dėl teisės. Teisėjų nesutarimų dėl teisės analizė atskleidžia, kad teisėjai gali nesutarti dėl teisės dviem lygmenimis: a) praktiniu lygmeniu, kai nesutariama dėl teisės taikymo; b) teoriniu lygmeniu, kai nesutariama dėl teisės sampratos arba, R. Dworkino žodžiais, dėl teisės pagrindų. Teisėjų nesutarimas dėl teisės pagrindų XX a. pradžioje JAV diskreditavo ortodoksinę teismo doktriną, teigiančią, kad teisėjai tik taiko esamas teisės normas, ir sukėlė „teisinio realizmo“ sąjūdį. Anot R. Dworkino, bylos visuomet iškelia bent tris skirtingų rūšių klausimus: fakto, teisės ir tarpusavyje susijusius politinės moralės ir ištikimybės teisei klausimus¹⁹. Todėl pagrįstai realistai tvirtino, kad teisėjai bylas sprendžia vadovaudamiesi savo politiniais ir moraliniais polinkiais. Vieną ar kitą tinkamą teisės normą teisėjai pasirenka tik kaip savo sprendimo racionalų paaiškinimą. Realistai reikalavo „mokslinio“ požiūrio, kuris visą dėmesį sutelktų į teisėjų veiksmus ir tai, kokį poveikį jų sprendimai turi plačiajai bendruomenei, o ne į tai, ką jie sako²⁰. „Teisinio realizmo“ sklaida tapo kitu jurisprudencijos sociologijos atsiradimo ir teisės sociologijos raidos akstiniu.

Įstatymo socialinių funkcijų, jo prestižo visuomenėje, socialinių grupių ir visuomenės požiūrio į įstatymus ir teismus, teisėjų ir kitų teisinės profesijos pareigūnų teisinės sąmonės ir teisinės kultūros tyrimai ir gautų rezultatų analizė suformavo teisės sociologijos mokslo discipliną. Teisės sociologija iš pradžių formavosi kaip pagalbinė teisės mokslų disciplina, kuri „turėjo padėti teisininkui atskleisti žmonių veiksmų vidinę esmę ir juos suprasti ne vien teisės normų loginės analizės pagrindu“, – rašo R. Trevesas²¹. Vėliau teisės sociologija formavosi kaip bendrosios teisės teorijos atmaina, plėtojanti sociologinę teisės sampratą. Vokiečių teisės sociologas H. Riffelas sujungė istoriškai susiklosčiusias teisės sociologijos mokslinio statuso sampratas į tris požiūrių grupes:

- 1) teisės sociologija – tai teisės mokslų pagalbinė disciplina,

17 Pound, R. *Social Control through Law*. New Haven, 1942, p. 7.

18 Carbonnier, J. *Sociologie juridique*. Paris, 1972, p. 19–20.

19 Dworkin, R., *supra* note 1, p. 15.

20 Dworkin, R., *supra* note 15, p. 22.

21 *Sociologie du droit et de la justice*. Legros, M. ; Versele, C. S. (red.). Bruxelles, 1969, p. 9.

- 2) teisės sociologija – tai bendrosios teisės teorijos atmaina,
- 3) teisės sociologija – tai bendrosios sociologijos šaka arba savarankiška sociologijos disciplina²².

Tarptautinė sociologų asociacija V tarptautiniame sociologų kongrese 1962 m. oficialiai pripažino teisės sociologijos, kaip šiuolaikinio mokslo, statusą²³. Dabar teisės sociologija suprantama kaip tarpdisciplininė studija, siekianti išplėtoti teoriškai sudėtingą, sistemiskai empirišką bei nuolat atspindimą visuomenės požiūrį į teisę²⁴.

Teisės kaip socialinės kaitos įrankio samprata. Teisės kaip socialinės kaitos įrankio samprata, priešingai nei ankstyvieji sociologiniai požiūriai, pabrėžia teisės galimybes skatinti socialinę kaitą. Ši samprata susiformavo XX a. antroje pusėje ir yra demokratijos ir moderniojo politinio mąstymo suaugimo padarinys. Modernusis politinis mąstymas esmingai skiriasi nuo klasikinio mąstymo, būdingo tradicinei visuomenei. J. Habermas skyrė tris klasikinio ir moderniojo politinio mąstymo skirtis: 1) klasikiniu mąstymu politika yra etikos tęsinys, o moderniuoju požiūriu šie du dalykai griežtai skiriasi; 2) klasikinis mąstymas aiškino politiką kaip *praxis*, o modernusis mąstymas – kaip *techne*; 3) klasikinis mąstymas laikėsi įsitikinimo, kad iš politikos negalima padaryti griežto mokslo, o modernioji politikos samprata grindžiama priešingu įsitikinimu²⁵. Demokratijos ir moderniojo politinio mąstymo sąveikoje susiformuoja liberalios demokratijos visuomenė, kurios teisinė tvarka yra valstybės institucijų tikslingai konstruojama.

Moderniojo politinio mąstymo centre yra individas ir jo teisės. Žmogaus teisių įteisinimas ir XX a. šeštajame dešimtmetyje bei iš dalies septintajame dešimtmetyje ekonomikos augimas bei žmogaus socialinės raidos galimybių didėjimas buvo pagrindiniai veiksniai, kurių pagrindu stiprėjo visuomenės pasitikėjimas valdžios institucijomis ir gyvenimo kokybės perspektyvomis. Būtent žmogaus socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių apsaugos didėjimas ir moralės bei religijos socialinio vaidmens silpnėjimas visuomenėje suponavo palankų socialinį kontekstą formuotis vartotojiškai visuomenei. Šiame kontekste Vakarų pasaulio valstybių galia išaugo tiek, kad „valstybės suverenumas pasireiškia nebe tuo, kad ji turi prievartos vartojimo monopolį (M. Weber) arba turi teisę spręsti apie ypatingos padėties būtinumą (C. Schmit), bet visų pirma tuo, kad ji sprendžia apie visų jos turimų techninių priemonių efektyvumą ir sau pasilieka teisę naudotis efektyviausiomis priemonėmis nesilaikydama tų naudojimosi technikos priemonėmis reikalavimų, kuriuos ji kelia kitiems vartotojams“²⁶. Šiuo pagrindu jos ėmė rimtai propaguoti modernios teisės, kaip plataus masto socialinio ir ekonominio planavimo įrankio, idėją: „teisė dabar pripažįstama kaip galios įgyvendinimo priemonė, valdžios įrankis“²⁷. Teisės kaip socialinės kaitos samprata susiejo du kintamuosius – au-

22 Riffel, H. *Rechtssoziologie. Eine systematische Orientierung*. Nuewied Berlin (West); Luchterhand, 1974, s. 404.

23 Treves, R. *Research Committee on Sociology of Law*. Milano, 1969, p. 3.

24 Cotterrell, R., *supra* note 2, p. 5.

25 Habermas, J. *Theory and Praxis*. Boston: Beacon Press, 1974, p. 42.

26 Schelsky, H. *Der Mensch in der Wissenschaftlichen Zeitalter*. Iš Lyotard, J-Fr. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 32.

27 Cotterrell, R., *supra* note 2, p. 64.

gančią modernios valstybės galią ir socialinę kaitą, kuri laipsniškai įgavo nenutrūkstamo vyksmo pobūdį.

Kai teisė yra laikoma vien valstybės politinės jėgos įrankiu, tai kartu ji laikoma nepriklausoma nuo kitų socialinio reguliavimo sistemų, ypač nuo moralės ir papročių paramos. Daugiau nebemanoma, jog teisė efektyvi dėl jos dermės su tautos papročiais (savime susiklostančia tvarka). Teigiama priešingai: teisės efektyvumas kyla iš politinės jėgos koncentracijos. Todėl sociologinio požiūrio į teisę tyrimas praranda aktualumą.

Moderni valstybė siekia pabrėžti savo galią: ji sugeba ne tik sėkmingai pritaikyti socialinės kaitos keliamas įtampas visuomenės plėtrai, bet ir teisės pagrindu planuoti bei įgyvendinti socialinius pokyčius. Tačiau auganti šių dviejų kintamųjų sąveika vartotojiškos visuomenės aktyvios raidos sąlygomis duoda ir šalutinių, dažnai nepageidautinų padarinių²⁸: 1) instrumentinio požiūrio į teisę suabsoliutinimą; 2) visuomenės ir teisės ryšio silpnėjimą. Ypač pavojingas yra visuomenės ir teisės ryšio silpnėjimas, nes visuomenės egzistavimo pagrindas – savanoriškas individų paklusimas teisės „valdžiai“. Dabartinė pasaulinė finansinio kapitalizmo krizė yra abiejų minėtų padarinių sąveikos rezultatas.

3. Po moderniojo sociologinio požiūrio į teisę tyrimo aktualumas globalizacijos sąlygomis

Po moderniojo sociologinio požiūrio į teisę formavimosi procesas. Po modernusis sociologinis požiūris į teisę – tai rinkos visuomenės, jos socialinių grupių ir pavienių individų požiūris į valstybinį socialinių santykių teisinį reguliavimą, iš kurio tikimasi subjektyviosios laisvės galimybių ir gyvenimo kokybės didėjimo. Šis požiūris susiformavo visuomenės ekonominės gerovės augimo sąlygomis, kai daugeliui žmonių maisto nepriteklus virto beveik nereikšminga vertybe. Šalies ekonominis saugumas dar yra pageidautinas, bet tai nėra subjektyvios laimės sinonimas. Laisvės raiškos galimybių plėtimas tapo svarbesnis už socialinį saugumą. Išsivysčiusių visuomenių gyventojai vis labiau rūpinasi vien individualaus gyvenimo kokybės klausimais.

Šis požiūris susiformavo moralinio reliatyvizmo sąlygomis, kai rinkos reguliavimo atsisakymas valstybės mastu (naujasis liberalizmas²⁹) tapo esmine visuomenės narių paskata įsisąmoninti „instrumentinį protą“. „Instrumentinio protas“ yra svarbiausias moderniojo mąstymo bruožas. Tai toks racionalumas, kurį pasitelkiame numatydami ekonomiškiausias priemones tikslams pasiekti. Jo sėkmės kriterijai yra maksimalus efektyvumas, geriausias išlaidų ir pelno santykis, kurio taikymas apėmė visas gyvenimo sritis, taip pat ir teisinę sistemą: sąmoningai galima elgtis priešingai teisės normų reikalavimams, nes apskaičiuojama, kad padaryta veika duoda daugiau naudos nei patiriama kentėjimų, kylančių iš maksimalios teisinės atsakomybės.

28 Šlapkauskas, V. Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas ir jo kritika. *Jurisprudencija*. 2006, 4(82): 83–90.

29 Fukujama, Fr. *Silnoje gosudarstvo. Upravlenije i mirovoj poriadok v XXI veke* [Governance and World Order in the Twenty-First Century]. Moskva: Khranitel, 2006, s. 18.

Moralinio reliatyvizmo ir rinkos sąveikos procese susiformavęs „instrumentinio proto“ kriterijų taikymas pamažu užvaldė pačią demokratiją. Demokratijos ir visuotinės komercializacijos sąryšis išplečia demokratijos subjektų ratą ir suponuoja sąlygas formuotis prieštaringai piliečio-vartotojo sampratai. „Dabar žmonės daugiau reiškiasi kaip vartotojai; būtent tai lemia jų valdžią, todėl komercializacija tapo atvirkščiąja demokratizacijos puse. Tai jėgos dvynės, stumiančios pirmyn demokratijos bangą. Demokratizacijos dvilypė prigimtis – valdžios suteikimas žmonėms kaip piliečiams ir kaip vartotojams – leidžia paaiškinti, kodėl mažai kas drįsta kritikuoti vykstančią visuomenės transformaciją.“³⁰

Demokratijos ir rinkos suaugimas pakeičia pačią demokratiją ir visuomenės struktūrą: Vakarų visuomenių sąmonę apvaldė komercializmas ir įsigali vartotojiška visuomenė, kurios vertybės žmonių ryšius paženkлина dviprasmybės ženklų³¹. Pavyzdžiui, teisinė tvarka, šalies pilietybė suvokiama kaip individualaus vartojimo prekė, kaip valstybės ir intereso grupių derybų objektas. Tai reiškia, kad šiuolaikinė demokratija jau nutolo nuo XX a. demokratijos, kaip tarnaujančios pilietinei visuomenei, sampratos. Todėl komercializmo paveiktą demokratiją linkstama vadinti po demokratija, kuriai būdingos tokios tendencijos³²: 1) vis labiau nuvertinami valstybinių institucijų veiklos pasiekimai; 2) plečiasi viešojo sektoriaus privatizacija, ypač švietimo, sveikatos apsaugos ir kitų socialinių paslaugų komercializacija; 3) didėja transnacionalinių korporacijų ir lobistinių grupių vaidmuo nacionalinėje politikoje ir teisėkūroje. Taigi demokratijos ir rinkos suaugimo poveikyje išivyrėja pavojinga socialumo nykimo tendencija. Plečiantis globalizacijai ir nykstant socialumui instrumentinio pobūdžio teisės gali nepakakti pačios visuomenės funkcionalumui užtikrinti.

Vartotojiškos visuomenės ir teisės ryšio stiprinimo būtinybės iššūkis. Demokratijos kūrimas buvo grindžiamas visuomenės pasitikėjimo įstatymais, teismais ir kitomis valstybės institucijomis formavimu. Šiam poreikiui tenkinti kaip mokslinė disciplina buvo sukurta teisės sociologija. Visuomenės pasitikėjimo teise formavimo sąlygomis valstybė įgijo didelę politinę galią. Savo politinės galios įsisąmoninimas įgalino valstybę sukurti moderniąją teisę ir demokratijos plėtrą susieti su rinka. Tačiau demokratijos ir rinkos suaugimas davė nelauktą padarinį – vartotojišką visuomenę, kurios nariai savo asmeninius interesus siekia iškelti aukščiau viešųjų interesų.

Privačių interesų intervenciją į viešųjų interesų sritį nacionalinės valstybės erdvėje dažniausiai pripažįstame kaip teigiamą – vidinę konkurenciją skatinantį – reiškinį, kurio sklaidos galimybes valstybė reguliuoja galiojančiais įstatymais. Tačiau globalizacija, kaip didėjantis susisaistymas, vis labiau silpnina nacionalinės valstybės politinę galią reguliuoti privačių ir viešųjų interesų sąveiką. Sparčiai besikuriančios ir jau veikiančios viršvalstybinės institucijos bei kiti socialiniai dariniai, pavyzdžiui, transnacionalinės korporacijos, įvairūs socialiniai sambūriai, įsibrauna į nacionalinės valstybės demokra-

30 Zakarija, F. *Budusheje svobody: neliberalnaja demokratija v SSHA I za ikh predelami* [The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad]. Moskva: Ladomir, 2004, s. 241.

31 Bauman, Z. *Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą*. Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 9–10.

32 Krauch, K. *Postdemokratija* [Post-democracy]. Moskva: Izdatelskij dom Gosudarstvenovo universiteta – Vyshej shkoly ehkonomiki, 2010, s. 122–130.

tinį valdymą ir veikia viešosios tvarkos spontaniinę raidą. M. Castellso tyrimai įtikinamai atskleidė, kad „instrumentinę nacionalinės valstybės galią iš esmės pakirto pagrindinių ekonominės veiklos formų globalizacija, medijų ir elektroninės komunikacijos globalizacija, nusikalstamumo globalizacija, socialinio protesto globalizacija ir tarptautinio terorizmo pavidalu besireiškianti maišto globalizacija“³³. Viešosios tvarkos reikalavimai paveikti globalizacijos vis dažniau tampa ne nacionalinės, o viršvalstybinių subjektų konstravimo objektu (pvz., ES vartotojų teisių apsaugos direktyvos). Taigi silpnėjant nacionalinės valstybės kaip viešosios tvarkos kūrėjo ir priežiūros garanto vaidmeniui aktualizuojasi spontaniškai besikurianti viešoji tvarka.

Šiuolaikiniam socialinės raidos etapui būdingas nacionalinės valstybės politinės galios silpnėjimas ir individų interesų grupių bei pavienių individų galios stiprėjimas. Šioms galioms sąveikaujant gali susiklostyti visiškai nepageidautini socialiniai reiškiniai – anarchinio pobūdžio viešoji tvarka ir socialinės struktūros disociacija. Reikia pripažinti, kad iš tikrųjų jau ir vyksta Lietuvos visuomenės socialinės struktūros disociacija. Tautos socialinės struktūros „efektyvumas darosi vis mažesnis, kai <...> socialinės struktūros elementai disocijuojasi. Kraštutiniu atveju [socialinio elgesio] numatomumas yra minimalus ir įsigali tai, kas gali būti pavadinta anomija arba kultūriniu chaosu“³⁴. Socialinės struktūros elementų disociaciją stabdo ir riboja trys socialinės institucijos – moralė, religija ir teisė. Šios socialinės institucijos turi užtikrinti socialinės struktūros elementų kaip vienos visumos rišlumą, jos stiprumą. Todėl siekiant sumažinti anarchinio pobūdžio viešosios tvarkos susiformavimo galimybes ir socialinės struktūros disociaciją valstybės valdžia turi daug dėmesio skirti visuomenės pasitikėjimo įstatymais formavimui.

Kita vertus, visuomenės ir teisės ryšio stiprinimo poreikį lemia globalizacijos sąlygomis augantis teisės reguliacinis vaidmuo. XX a. antrojoje pusėje Vakarų visuomenėse žmogaus teisių ir laisvių apsaugos pagrindu teisė įgijo daugumos socialinių santykių metaregulatoriaus (išplėsto reguliavimo) vaidmenį, t. y. įsiskverbė į kitų socialinių reguliatorių sritis. Šis procesas aktyvėja, nes teisės metareguliacinį vaidmenį stiprina Vakarų civilizacijoje besiklostantys nauji reguliaciniai principai. Tai iliustruoja XX a. pabaigoje išryškėjęs Europos šalių judėjimas integracijos modelio – vaisingo bendradarbiavimo, abipusės integracijos ir nepaliaujamo svyravimo – linkme³⁵. Vaisingas bendradarbiavimas, abipusė integracija ir nepaliaujamas svyravimas yra naujai besiklostantys reguliaciniai principai, kurie sąveikauja su senaisiais Vakarų civilizacijoje vyravusiais reguliaciniais principais, pavyzdžiui, absoliučiu individo iškelimu virš visuomenės, ideologiniu dualizmu (įvairios priešpriešos), tikėjimo ir valdžios atskyrimo legitimacija, ir transformuoja pastarųjų socialinę reikšmę. Šiame procese teisė kaip pagrindinė socialinio reguliavimo sistema vis labiau subordinoja kitas socialinio reguliavimo sistemas, todėl silpnėja jų normatyvinė konkurencija, persitvarko jų vidinis rišlumas. Todėl visu-

33 Castells, M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006, p. 291.

34 Mertonas, R. Socialinė struktūra ir anomija. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 1997, 1: 83–84.

35 Kavolis, V. Samprotavimai apie kultūrų rišlumą. *Kultūros barai*. 1998, 8-9: 2–3.

menės ir teisės ryšio stiprinimas globalizacijos sąlygomis yra vienas didžiausių iššūkių šiuolaikinei nacionalinei valstybei.

Išvados

1. Teisės mokslas formavosi kaip teisinės praktikos studijavimas – teisinės praktikos atvejų duomenų kaupimas, jų analizė, sisteminimas ir interpretavimas bei praktinis jų taikymas. Teisinė praktika apėmė paprotinės ir organizuotos teisėtvarkos, jų funkcionalumo ir rišlumo duomenis, kurie aiškinami argumentų pagrindu. Todėl natūraliai susiklostė du teisinės praktikos studijavimo būdai – išorinis, arba sociologinis bei istorinis, ir vidinis, arba grynai teisinis. Sociologiniu požiūriu būtina remiamės, kai klausiamo, kodėl turime remtis šiais, o ne kitais argumentavimo modeliais esant vienoms ar kitoms socialinėms aplinkybėms. Sociologinio požiūrio interesas yra grynai praktinis – užtikrinti visuomenės, socialinių grupių ir pavienių individų ryšį su teise.

2. Visuomenės socialinių vertybių ir bendrų elgesio normų raidos pagrindu galima skirti tris sociologinio požiūrio į teisę tipus: 1) klasikinių sociologinių požiūrių, kuris yra būdingas tradicinei visuomenei; 2) modernųjų sociologinių požiūrių, būdingą pramoninės civilizacijos visuomenei; 3) po modernųjų sociologinių požiūrių, kuris klostosi maksimalios subjektyvios gerovės siekimo pagrindu. Klasikinis sociologinis požiūris į teisę susiformuoja, kai valstybės kuriama teisėtvarka ima tolti nuo papročiais grindžiamos teisėtvarkos.

3. Moderniojo sociologinio požiūrio į teisę formavimosi procesą galima santykinai skirstyti į du etapus:

3.1. Demokratinės valstybės kūrimo etapas, kai tvarka kuriama įstatymų ir įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų pagrindu kaip „žmogiškojo sumanymo rezultatas“. Iš visuomenės narių tikimasi savanoriško paklusimo valstybės teisėtvarakai, sąmoningai formuojant visuomenės pasitikėjimą įstatymais ir teismais. Todėl įstatymų kūrimas grindžiamas teisinės tikrovės pažinimu. „Teisinis realizmas“ yra jurisprudencijos sociologijos atsiradimo ir teisės sociologijos raidos akstinas.

3.2. Moderniosios teisės kaip modernios valstybės (moderniojo politinio mąstymo) įrankio kūrimo etapas. Demokratijos ir moderniojo politinio mąstymo suaugimo procese jurisprudencija sukūrė teisės kaip socialinės kaitos įrankio sampratą, kuri susiejo du kintamuosius – augančią modernios valstybės galią ir socialinę kaitą. Modernioji teisė yra laikoma vien valstybės politinės jėgos įrankiu, kurio efektyvumas kyla iš sutelktos politinės jėgos ir kuris nepriklauso nuo kitų socialinio reguliavimo sistemų paramos. Sociologinio požiūrio į teisę tyrimas laikinai prarado aktualumą ir todėl neišvengta neigiamų visuomenės teisinės kultūros padarinių: 1) instrumentinio požiūrio į teisę suabsoliutinimo; 2) visuomenės ir teisės ryšio silpnėjimo. Ypač pavojingas yra visuomenės ir teisės ryšio silpnėjimas, nes visuomenės egzistavimo pagrindas – savanoriškas individų paklusimas teisės „valdžiai“.

4. Demokratijos ir rinkos suaugimo procese susiformavo vartotojiška visuomenė, kurios nariams svarbiausi yra individualios laisvės ir asmeninio gyvenimo kokybės gali-

mybių plėtimo aspektai. Jų požiūris į įstatymus grindžiamas asmeninių interesų tenkinimu, vadovaujantis „instrumentiniu protu“. Veikiamos globalizacijos ryškėja dvi prieštaringos tendencijos. Viena vertus, silpnėja nacionalinės valstybės kaip viešosios tvarkos kūrėjo ir priežiūros garanto vaidmuo ir aktualizuojasi spontaniškai besikurianti viešoji tvarka. Tai individų savanoriško paklusimo įstatymų valdžiai silpnėjimo tendencija. Kita vertus, individai turi būti suinteresuoti kuo didesniu visuomenės funkcionalumu ir socialiniu saugumu, nes irstant socialiniams ryšiams pavienės jų galios yra per mažai užtikrinti savo gyvenimo kokybę. Todėl turėtų aktualizuotis atskirų socialinių grupių ir teisės ryšio stiprinimas, ir tai yra antroji tendencija. Tai reiškia, kad tolesnė jurisprudencijos raida turėtų būti glaudžiai susijusi su po moderniojo sociologinio požiūrio į teisę ir su juo susijusios teisinės praktikos tyrimais ir gautų duomenų interpretavimu.

Literatūra

- Ashford, N. *Laisvos visuomenės principai*. Vilnius: Aidai, 2003.
- Bauman, Z. *Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- Berger, P. L. *Sociologija. Humanistinis požiūris*. Kaunas: UAB „Litera“, 1995.
- Berger, P.; Luckmann, Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999.
- Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.
- Carbonnier, J. *Sociologie juridique*. Paris, 1972.
- Castells, M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006.
- Cotterrell, R. *Teisės sociologija. Įvadas*. Kaunas: Dangerta, 1997.
- Dworkin, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
- Dworkin, R. *Teisės imperija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.
- Ehrlich, E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig, 1913.
- Ferguson, A. *An Essay on the History of Civil Society*. London, 1767.
- Fukujama, Fr. *Silnoje gosudarstvo. Upravlenije i mirovoj poriadok v XXI veke* [Governance and World Order in the Twenty-First Century]. Moskva: Khranitel, 2006.
- Habermas, J. *Theory and Praxis*. Boston: Beacon Press, 1974.
- Hayek, Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
- Inglehart, R. Postmodern: menjashiesja cennostu i izmenjajushiesja obshestva [Postmodern: Changing Values and Transformation Society]. *Politicheskije issledovanija*. 1997, 4.
- Kavolis, V. Samprotavimai apie kultūrų rišlumą. *Kultūros barai*. 1998, 8–9.
- Krauch, K. *Postdemokratija* [Post-democracy]. Moskva: Izdatelskij dom Gosudarstvenovo universiteta – Vyshej shkoly ehkonomiki, 2010.
- Mertonas, R. Socialinė struktūra ir anomija. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 1997, 1.
- Pound, R. *Social Control through Law*. New Haven, 1942.
- Riffel, H. *Rechtssoziologie. Eine systematische Orientierung*. Nuewied Berlin (West); Luchterhand, 1974.
- Schelsky, H. Der Mensch in der Wissenschaftlichen Zeitalter. Iš Lyotard, J-Fr. *Postmodernus būvis*. Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- Sociologie du droit et de la justice*. Legros, M.; Versele, C. S. (red.). Bruxelles, 1969.
- Šlapkauskas, V. Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas ir jo kritika. *Jurisprudencija*. 2006, 4(82).

Treves, R. *Research Committee on Sociology of Law*. Milano, 1969.

Zakarija, F. *Budusheje svobody: neliberalnaja demokratija v SSHA I za ikh predelami*

[The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad]. Moskva: Ladomir, 2004.

THE SIGNIFICANCE OF THE SOCIOLOGICAL APPROACH TO LAW FOR THE DEVELOPMENT OF JURISPRUDENCE

Vytautas Šlapkauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *On the basis of the development of social values and common rules of behavior we may distinguish three types in the sociological approach to law: 1) the classical sociological approach, which is characteristic of traditional society; 2) the modern sociological approach, which is characteristic of industrial society; 3) the post-modern sociological approach, which is based on maximizing individual welfare.*

The sociological approach is essentially practical and expresses the relationship between society as well as its individuals and groups with law.

The classical sociological approach to law emerges as the legal order of the state is gradually replaced by the legal order based on customs. The development of the modern sociological approach to law can be divided into two stages:

1) The stage of developing a democracy, where order is established by means of laws and successive legislation. Members of society are expected to voluntarily obey the legal order of the state. Thus legislation is based on increasing knowledge about the reality of law. Knowledge of “legal realism” is a stimulus for the sociology of jurisprudence and the development of the sociology of law.

2) The stage of using modern law as an instrument of creating the modern state. In the process of symbiosis between democracy and modern political thought jurisprudence has created the notion of law as an instrument of social change. This notion has put together two variables – the growing power of the modern state and social change. Modern law is considered only an instrument of the state’s political power and its efficiency is determined by the concentration of political forces, independently from the support of other systems of social regulation. Analyzing the sociological approach to law has lost its relevance. This explains the negative consequences of society’s legal culture: 1) the unconditional endorsing of the instrumental approach to law; 2) the weakening of the link between society and law. The weakening of the link between society and law is particularly hazardous because individuals’ voluntary obedience to the rule of law gives basis for the existence of society as such.

The symbiosis between democracy and the market gave rise to consumer society whose members are foremost interested in expanding the possibilities for individual freedom and the quality of life. Their attitude to law is based on the gratification of personal interests. The im-

pact of globalization has uncovered two contradictory trends. On the one hand, the role of the nation state in establishing and maintaining public order is weakening and a spontaneous public order is emerging. This trend suggests a deteriorating voluntary obedience to the rule of law. On the other hand, individuals have to be concerned about increasing their social security. This should actualize the idea of strengthening the relationship between separate social groups and law. This means that the further development of jurisprudence should be increasingly linked with the interpretation of the post-modern sociological approach to law, the analysis of the legal practices related to it and the data provided by this research.

Keywords: *sociological approach to law, jurisprudence, democracy, modern political thought, globalization.*

Vytautas Šlapkauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės sociologija, teisės filosofija, teisės edukologija.

Vytautas Šlapkauskas, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Law Philosophy and History, professor. Research interests: philosophy of law, sociology of law, educology of law.